

УДК 343.4:349.6

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2024.3-4.2>

Борщевська О. М.,

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри публічно-правових дисциплін
Одеського національного морського університету,
членкиня комітету конституційного правосуддя та прав людини
Ради адвокатів Одеської області
ORCID: 0000-0003-2549-429X

Згурська В. В.,

здобувачка вищої освіти II курсу
спеціальності 081 Право
Одеського національного морського університету
ORCID: 0009-0002-1237-1637

ПРОБЛЕМАТИКА ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ОСІБ НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ

THE PROBLEM OF PROTECTING THE CONSTITUTIONAL PERSONS RIGHT TO AN ENVIRONMENT SAFE FOR LIFE AND HEALTH DURING THE ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION IN UKRAINE

У статті досліджуються сучасні проблеми, які ускладнюють захист конституційних прав осіб на безпечне для життя і здоров'я довкілля під час воєнного стану. Аналізується міжнародний досвід проблематики захисту конституційного право осіб на безпечне для життя і здоров'я довкілля, але підкреслюється амбасадорство України дослідження цього питання в період саме збройної агресії російської федерації проти України. Стверджується, що одним зі стратегічних напрямків розвитку українського суспільства є національна безпека України, складовою частиною якої є екологічна безпека. Досліджуються основні прояви екоциду та їхні наслідки, які завдала країна-агресорка. З'ясовується, що екологічні права осіб мають бути захищені як на державному, так і на міжнародному рівні, також наведено приклади транскордонного співробітництва. Також акцентується увага, що наразі міжнародно-правові документи не містять ефективного правового механізму з визначенням санкцій для держав, що втручаються у загальноприйняті права та свободи людини, які не можуть бути порушені у будь-якому разі.

В статті пропонується визначення дефініції «тривалість екологічного кримінального правопорушення», яка повинна розглядатися як кваліфікуючий фактор для визначення його тяжкості та призначення санкцій як у національних, так і у міжнародних нормативно-правових документах. Зазначається важливість запровадження спеціального механізму розрахунку, визначення та компенсації економічної, екологічної та антропогенної шкоди, завданої росією Україні та іншим країнам світу. Визначається необхідність створення спеціальних комісій на державному та міжнародному рівнях, які будуть фіксувати та вчасно реагувати на усі екологічні правопорушення під час воєнного стану.

Ключові слова: конституційні права, екологічні права, захист конституційних прав осіб на безпечне для життя і здоров'я довкілля під час воєнного стану, екологічна безпека, екоцид, транскордонне співробітництво.

The article examines modern problems that complicate the protection of the constitutional rights of individuals to an environment safe for life and health during martial law. The international experience of the issue of protection of the constitutional right of individuals to an environment safe for life and health is analyzed, but the ambassadorship of Ukraine in researching this issue during the period of armed aggression of the Russian Federation against Ukraine is emphasized. It is claimed that one of the strategic directions of the development of Ukrainian society is the national security of Ukraine, a component of which is environmental security. The main manifestations of ecocide and their consequences caused by the aggressor country are studied. It is revealed that the environmental rights of individuals must be protected both at the state and international level, examples of cross-border cooperation are also given. Attention is also drawn to the fact that currently international legal documents do not contain an effective legal mechanism with the definition of sanctions for states that interfere with generally accepted human rights and freedoms, which cannot be violated in any case.

The article proposes a definition of the «duration of an environmental criminal offense», which should be considered as a qualifying factor for determining its severity and imposing sanctions in both national and international legal

documents. The importance of introducing a special mechanism for calculating, determining and compensating the economic, ecological and anthropogenic damage caused by Russia to Ukraine and other countries of the world is noted. The need to create special commissions at the state and international levels that will record and respond in time to all environmental offenses during martial law is determined.

Key words: *constitutional rights, ecological rights, protection of constitutional rights of persons for a safe and healthy environment during martial law, ecological safety, ecocide, cross-border cooperation.*

Постановка проблеми. Актуальність цієї теми полягає у тому, що під час воєнного стану, наша держава зіштовхується з багатьма проблемами. Оскільки країна-агресорка ще з 2014 року й по сьогоднішній день руйнує та знищує екосистеми на території України, це призводить до порушення конституційних прав людини на безпечне навколишнє середовище, наносить екологічну та антропогенну шкоду. Посеред інших конституційних прав, екологічні права людини мають бути захищені не тільки декларативно, а й на рівні правозастосовчої діяльності.

Метою наукової статті є дослідження основних прав, які порушуються, та як наслідок – екологічні проблеми, що виникають під час російського вторгнення в Україну. Розглянути фактори, які призводять до них, проблеми захисту екологічних прав громадян, можливі шляхи їх вирішення та проаналізувати взаємозв'язок між екологічними проблемами та суспільством.

Тому завданням наукового дослідження є окреслення тих правових механізмів які зможуть дієво впливати на дотримання Конституції України та законодавства в цілому щодо дотримання прав людини на безпечне навколишнє середовище.

Об'єкт та предмет дослідження. Об'єктом наукового дослідження є конституційні права осіб на безпечне для життя і здоров'я довкілля під час збройної агресії російської федерації в Україні, предметом виступає окреслення вибудовування механізму захисту цих прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Захисту довкілля у векторі спрямованості захисту екологічних прав людини різного часу приділяли увагу такі українські науковці: В.І. Андрейцев, О.М. Борщевська, І.М. Жаровська, М.І. Хилько та П.В. Хряпінський. Проте, наразі, недостатньо наукових досліджень саме щодо проблематики захисту конституційного права осіб на безпечне для життя і здоров'я довкілля під час воєнного стану особливо враховуючи транскордонність сутності екологічного права.

Як зазначили В.І. Андрейцев та П.В. Хряпінський, «українському народу необхідна система правових гарантій державного забезпечення відповідно до задекларованих прав людини у чинному законодавстві на підставі встановлених соціальних та екологічних стандартів безпеки» [1, с. 142–155]. Адже в цілому погоджуючись з В. І. Андрейцевим та П. В. Хряпінським слід зазначити, що відповідно до статті 3 Конституції України, найвищою цінністю є: людина, її життя, здоров'я, честь та гідність,

недоторканність та безпека. А також згідно зі статтею 50 Конституції України, кожен має право на безпечне для життя та здоров'я довкілля й на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

М. І. Хилько вважає, що «екологічна безпека є компонентом національної безпеки, що гарантує захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави та довкілля від реальних чи потенційних загроз, що їх створюють природні чи антропогенні чинники» [2, с. 26].

Зазвичай таке твердження витікає з п. 4 статті 3 Закону України «Про Національну безпеку України» [3], що надає можливість стверджувати, що екологічна безпека України є одним зі стратегічних напрямків розвитку українського суспільства і потребує серед інших більш детального регулювання на державному рівні.

Така позиція обґрунтовується тим, що у разі недотримання конституційних прав осіб, які забезпечують безпечне довкілля для життя та здоров'я людини, можуть гостро постати питання недотримання громадської безпеки і порядку, які обумовлюється необхідністю захищеності життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз [4];

Слід зазначити, з початку військової агресії росії проти України деякі вчені, зокрема, О. М. Борщевська піднімали тему екоциду «як кримінального правопорушення на тлі збройної агресії росії та методи реагування на нього» [5, с. 113–129]. Така позиція заслуговує на увагу, оскільки проблематика захисту конституційного права осіб на безпечне для життя і здоров'я довкілля під час збройної агресії російської федерації в Україні є одним з векторів дотримання національної безпеки України.

Країна-агресорка росія систематично використовує небезпечні хімічні речовини на фронті. За даними Генерального штабу Збройних Сил України, «протягом повномасштабного вторгнення було зафіксовано 1412 випадків з застосуванням боеприпасів, які містять небезпечні хімічні речовини» [6]. І як зазначив Генеральний штаб Збройних Сил України, «такі дії порушують Конвенцію про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення, а також закони та звичай введення війни» [7].

Крім того, за даними KSE Institute «станом на травень 2023 року у результаті бойових дій в атмосферне повітря потрапило приблизно 1,2 мільйона тонн забруднюючих речовин, включаючи 430 тисяч тонн оксиду вуглецю, 700 тисяч тонн пилу та 40 тисяч тонн неметанових летких органічних сполук, а також значна кількість важких металів та інших шкідливих речовин. Наслідки цих викидів виявилися катастрофічними, загальні збитки вже сягнули практично \$4,2 млрд. Зокрема, \$1,8 млрд становить шкода від лісових пожеж, \$1,6 млрд – від трав'яних пожеж та \$752 млн – від горіння нафти та нафтопродуктів. Ця сума наразі не враховує прямі збитки, завдані внаслідок підриву російськими окупантами Каховської ГЕС на Херсонщині 6 червня 2023 року» [8].

Відповідно внаслідок вищенаведених екологічних кримінальних правопорушень з боку росії виникли такі основні проблеми: вивільнення хімічних речовин в атмосферне повітря, забруднення ґрунту, лісів та степів, різноманітні міни у водоймах, які небезпечні й для сусідніх країн, в яких протікають спільні з Україною річки й Чорне море також; загибель тварин, риби, рослин та комах через пожежі та вибухи, захоплення Запорізької та Чорнобильської АЕС окупантами тощо.

Як відомо, одним із принципів екологічного права є транскордонність, оскільки питання проблем з навколишнім середовищем зазвичай не обмежується кордонами окремої держави. Таку позицію серед інших вчених підтримує І. М. Жаровська, яка вказує, що «екологічні права мають бути захищені як на національному так і на міжнародному рівні» [9].

Як вже зазначалося вище, наслідки збройної агресії росії у вигляді забруднення повітря, водних ресурсів, земельних ресурсів, знищення тваринного та рослинного світу через замінування територій, в тому числі й акваторії Чорного моря, атаки балістичними ракетами та шахедами, руйнування об'єктів стратегічної інфраструктури тощо несуть загрозу не тільки для території нашої держави, а й для інших країн Європи, та, в подальшому й для всього світу. Згідно з цим можна стверджувати, що невдовзі є велика вірогідність виникнення міжнародних екологічних проблем, які потрібно вирішувати комплексними заходами для захисту життя й покращення здоров'я людини та світового навколишнього середовища. Проте наразі міжнародно-правові документи (конвенції, декларації, угоди з охорони навколишнього середовища) не містять ефективного правового механізму з визначенням санкцій для держав, які порушують загальноприйняті права та свободи людини, які не можуть піддаватися сумніву у будь-якому разі.

Така позиція підтверджується існуючою в науковій літературі класифікацією екологічних прав людини, а саме:

– конституційні права, передбачені у ст. 50 Конституції України: «право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Конституційне закріплення названих прав вказує на їх важливість, невід'ємність і невідчужуваність, тобто екологічні права громадян, пов'язані з задоволенням екологічних потреб і забезпеченням реалізації екологічних інтересів» [10];

– природні права на екологічну безпеку і безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище (ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища») [11];

– права, що мають екологічний характер, закріплені іншими законами;

– екологічні права, закріплені в підзаконних нормативно-правових актах і договорах. Вони також підлягають еколого-правовій охороні і захисту [12, с. 54–58]

Але вважається, що у вищенаведену класифікацію на перше місце необхідно вивести транскордонні екологічні права та свободи людини. Оскільки, відповідно до 2 частини статті 5 Закону України: «Про транскордонне співробітництво» [13] – транскордонне співробітництво в межах повноважень суб'єктів транскордонного співробітництва України може здійснюватися в економічній, соціальній, науково-технічній, культурно-освітній, екологічній та інших сферах, а також у питаннях надання взаємної допомоги у надзвичайних ситуаціях. Співпраця з іншими країнами може розв'язати спільні екологічні проблеми, зберегти ресурси, забезпечити нові робочі місця у здійсненні відповідних екологічних програм та інновацій, також це перевага для України – підвищення якості життя громадян, а у разі екологічних катастроф, співробітництво з сусідніми країнами сприятиме відновленню територій, які постраждали через скоєні кримінальні правопорушення з боку росії.

Постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 року було затверджено Державну програму розвитку транскордонного співробітництва на 2021–2027 роки. Прикладом може бути міжрегіональне транскордонне співробітництво нашої країни та Румунії. У 2023 р. відбувся запуск Програми Interreg NEXT Румунія – Україна на період 2021–2027. Також на сайті Посольства України в Румунії 16 червня 2023 року оприлюднили факти, що «серед найбільш вагомих двосторонніх проектів доцільно відзначити наступні: проект «Чиста ріка Дунай», загальний бюджет проекту 4,3 млн. євро, з яких 3,8 млн. євро складають європейські фонди; проект «Транскордонна інфраструктура охорони здоров'я». Загальний бюджет – 4,2 млн. євро, з яких 3,7 млн. євро складають європейські фонди; проект

«Зростання рівня безпеки населення через менеджмент надзвичайних ситуацій» (BRIDGE). Загальна вартість проекту – 7,4 млн. євро, з яких 6,6 млн. євро складають європейські фонди» [14].

Ще одним прикладом є транскордонне співробітництво України та Молдови. На сайті Посольства України в Республіці Молдова від 31 грудня 2023 року було опубліковано дані, про те, що «між територіально-адміністративними одиницями України (Чернівецькою, Вінницькою, Херсонською, Одеською, Черкаською областями, м. Київ) укладено 22 угоди та протоколи про науково-технічне, гуманітарне та торговельно-економічне співробітництво з регіонами Республіки Молдова. Укладено також 23 угоди між регіональними відділеннями Торгово-промислової Палати України і Торгово-промислової палати Республіки Молдова» [15].

Але всі ці міжнародно-правові документи були прийняті до початку повномасштабної агресії росії проти України. Тому слід ініціювати на міжнародному рівні прийняття спільних міжнародно-правових актів, які нададуть правове підґрунтя для розслідування екологічних кримінальних правопорушень росії проти України та світової спільноти з встановленням економічної, екологічної та антропогенної шкоди.

Одним серед безлічі інших прикладів необхідності реагувати на транскордонні порушення екологічних прав та свобод людини є підлив російськими військами Каховської ГЕС, який був здійснений 6 червня 2023 року. Він має кваліфікуватися як кримінальне правопорушення екоциду з боку країни-агресорки на міжнародному рівні. Варто зазначити, що під час саміту 15 листопада 2022 року G20 Президент України Володимир Зеленський назвав «екологічні злочини росії в Україні екоцидом і закликав об'єднати зусилля світової спільноти порятунку довкілля» [16]. Наслідки порушення серед інших екологічних прав та свобод людини були наймасштабнішими: порушення найважливішої цінності – життя людей відповідно до статті 3 Конституції України, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля згідно зі статтею 50 Конституції України, «у зоні лиха опинилися близько 16 тисяч людей» [17], є загиблі, зниклі безвісти та постраждалі серед людей та тварин, змило будинки, кладовища та міни, які далі опинилися у Дністровському лимані та Чорному морі за межами територіальних вод, зоопарк як об'єкт природно-заповідного фонду «Казкова діброва» повністю затоплено. Варто додати, що за міжнародним правом це є воєнним злочином відповідно до статті

56 Протоколу I Женевських конвенцій: «установки і споруди, що містять небезпечні сили, а саме: греблі, дамби й атомні електростанції, – не повинні ставати об'єктами нападу навіть у тих випадках, коли такі об'єкти є воєнними об'єктами, якщо такий напад може викликати звільнення небезпечних сил і наступні тяжкі втрати серед цивільного населення» [18]. Окрім цього країна-агресорка росія окрім руйнування житлових кварталів, постійно завдає ударів по критичній та цивільній інфраструктурі: ТЕС, ТЕЦ, заводи, мости, нафтобази, водосховища, що також становить екологічну небезпеку та постійно в триваючому режимі порушує екологічні права та свободи людини. Ця опція «тривалості екологічного кримінального правопорушення» має стати кваліфікуючим фактором для визнання тяжкості кримінального порушення та визначення санкцій у вітчизняних та міжнародно-правових документах.

Висновки і пропозиції. З огляду на вище досліджений матеріал слід зазначити, що українське правова спільнота повинна виопрацювати своє бачення на подолання наслідків порушення прав та свобод людини, превентивні заходи, а також ініціювати міжнародно-правове співробітництво з питань реагування на збройну агресію росії в ракурсі порушення транскордонних екологічних прав та свобод людини, а саме:

1. Визначити «тривалість екологічного кримінального правопорушення» як кваліфікуючий фактор для визнання тяжкості кримінального порушення та визначення санкцій у вітчизняних та міжнародно-правових документах.
2. Розробити та запровадити на спеціальний механізм розрахунку, визначення та компенсації економічної, екологічної та антропогенної шкоди, завданої російською федерацією Україні та іншим країнам світу.
3. Ініціювати на міжнародному рівні механізм компенсації економічної, екологічної та антропогенної шкоди, завданої російською федерацією Україні та іншим країнам світу, навіть без згоди країни-агресорки, а за допомогою міжнародних важелів через визнання міжнародною спільнотою росії країною-агресоркою.
4. Запровадити обмін та співпрацю зі спеціалістами інших країн щодо налагодження та покращення системи захисту екологічних прав осіб;
5. Окреслити діяльність новостворених міжнародних та вітчизняних спеціальних комісій, які будуть фіксувати та вчасно реагувати на усі екологічні правопорушення під час збройних конфліктів.

Список використаних джерел:

1. Андрейцев В. І., Хряпінський П. В. Антропозахист в системі екологічного права та системі права України. Гуманітарний журнал. 2014. №3-4. с.142-155 URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21D BN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=gumj_2014_3-4_19

2. Хилько М. І. Екологічна безпека України. Навчальний посібник. Київ, 2017. С.26 URL: <http://www.philosophy.univ.kiev.ua/uploads/editor/Files/Vykladachi/Hylko/Хилько%20М.І.%20Екологічна%20безпека%20України.%20Навч.%20пос..pdf>
3. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року п. 4 статті 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
4. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року аб. 3 ст. 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
5. Борщевська О. М. Публічно-правові та приватно-правові аспекти визначення дефініції «екоцид» під час військової агресії.. Правова держава. 2023. № 49(2023) С. 113–129. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/276017>
6. Тенденція до зростання та використання ворогом небезпечних хімічних речовин стало системним. Командування Сил підтримки Збройних Сил України. 2024 р. URL: <https://www.zsu.gov.ua/%e2%98%a3%ef%b8%8ftendenciya-do-zrostannya-a-vykorystannya-vorogom-nebezpechnyh-himichnyh-rechovyn-stalo-systemnym/>
7. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text
8. Яких екологічних наслідків зазнала Україна за час війни окрім збитків від підриву Каховської ГЕС. KSE Institute. 2023 р. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/yakih-ekologichnih-naslidkiv-zaznala-ukrayina-za-chas-viyuni-okrim-zbitkiv-vid-pidrivu-kahovskoyi-ges/>
9. Жаровська І. М. Захист екологічних прав: теоретичний та практикологічний характер Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2022. № 1(33) с. 41–46. URL: <https://science.lpnu.ua/uk/law/vsi-vypusky/volume-9-number-1-33-2022/zahyst-ekologichnyh-prav-teoretychnyy-ta-praksiologichnyy>
10. Конституція України від 28 червня 1996 р.: Офіційне видання. стаття 50 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
11. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. стаття 9 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
12. Кобринський В. Ю., Камінський А. І. Основні засади екологічних прав та обов'язків людини і громадянина. Право і суспільство. 2012. № 2. с. 54–58. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/2_2012/12.pdf
13. Про транскордонне співробітництво: Закон України від 24.06.2004 р. ВВР України ч. 2 ст. 5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-15/ed20181011#Text>
14. Посольство України в Румунії. Міжрегіональне співробітництво. 16.06.2023 р. URL: <https://romania.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/597-mizhregionalnye-spivrobitnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-rumunijeju>
15. України в Республіці Молдова. Міжрегіональне співробітництво. 31.12.2023 р. URL: <https://moldova.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/3451-mezhregionalnojesotrudnichestvo>
16. Виклик для усього світу. Зеленський про екоцид РФ в Україні. 2022 р. URL: <https://www.unian.ua/ecology/zelenskiy-goroviv-pro-ekocid-rf-v-ukrajini-12046140.html>
17. На Херсонщині в зоні лиха через підрив Каховської ГЕС опинилися близько 16 000 людей. Укрінформ. 2023 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3718804-na-hersonsini-v-zoni-liha-cerez-pidriv-kahovskoi-ges-opinilisa-blizko-16-000-ludej.html>
18. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року стаття 56 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199/ed20051208#Text